

...eleitől fogva

KATONARUHÁBAN

1.

Kezdhethném úgy is, ahogy a mesét szokták: hol volt, hol nem volt. Mert majdnem olyan volt az a hadsereg, mintha sosem lett volna. Mostanában sokat tűnődöm ezen: miképpen lehetséges, hogy egy komplett magyar hadsereg — létszáma felül volt a kétszázezren — úgy tűnjön el nemcsak a nemzet emlékezetéből, hanem jószerint a második világháború írott történelméből is, mint az, amelyiknek én a katonája voltam. A másodiknak nevezett magyar hadseregről — amelyet Nemeskürty István „elfelejtett hadseregeként” emlegetett, s amelyről Requiem egy hadseregért címmel emlékezetes és nagy hatású könyvet írt — mostanában már csak-csak tudunk valamit. Az említett könyvön túl a tévébeli — hirtelen-hamar félbeszakított — Krónika-sorozat is felidézte ennek a hadseregnek Don-kanyarbeli szörnyű tragédiáját, százhuszezer magyar katona emlékét, akik belepusztultak nemzetünk történelmének legértelmetlenebb hadjárata idején az első világháború doberdói forró poklát is feledtető orosz tél dermesztő hidegébe, jegébe, havába.

De kinek jut eszébe az elsőnek nevezett magyar hadsereg? Ki tudja ma már — ha csak a közlemlékezetre hagyatkozik — hogy volt ilyen is? És hogy ennek milyen volt útja, sorsa, tizenhárom hónapos, szintügy értelmetlen és tragikus vergődése? Ha volna hozzá merszem, inkább tragikomikusát írhatnék, de nincs, mert ezt a teátrumi fogalmat ilyen ügyekre használni olyannyira frivol és kegyeletgyalázó lenne, hogy írógépem szalagjáról leperegne a festék. De ha valaki most arra számít, hogy tőlem majd megtudja ennek a hadseregnek a történetét, csalódní fog: mindössze egy volt közlegény számol be itt az átélte dolgokról, rég elfakult emlékei után bizonytalan kézzel kapkodva, a hitelesség alig teljesíthető igényével: evégből írás közben segítségképpen felhasznál majd olyan, azóta nyilvánosságra került és keze ügyébe eljutott dokumentumokat, amelyek majd felülről, a vezérkar szintjéről láttat eseményeket, bizarr fordulatokat, melyeket a közlegény a maga helyzetéből, a történelem legaljáról, alulnézetből semmiképpen sem ismerhetett s bizonyára nem is értett volna meg.

Voltak életemben — később bizony elég sokszor — fordulatok, első ránézésre érthetetlenek, elkésérítőek, melyekről később kiderült, éppenséggel jó irányba lökték sorsomat, de azt ma sem tudom megítélni, hasznomra vált-e vagy káromra, hogy az első sorozáskor nem talált alkalmasnak a katonaeletre a sorozó orvos. Nem tudom, mitől menekültem meg azáltal, hogy egy évi halasztást kaptam erősödésre való buzdítással. Emiatt 1942 ősze helyett egy évvel később, 1943. október 4-én „vonultam be” Debrecenben katonának, a 16. gyalogos hadosztály híradó zászlóaljához. Laktanyánk az akkori Kassai úton (ma Szabadság útján) lévő Népfürdő mögött volt, ott estem át a gyalogsági, majd rádió-távírárszati kiképzésen. Rádiótávírász lett belőlem. Ezekről a hetekről, hónapokról nincs sok mondanivalóm — szokásos laktanyai élet. Mint a hajdúhadházi éleslövészeti lőtéren kiderült, nem voltam éppen rossz lövő, kint a fronton aztán összesen kétszer sütöttem el a puskámat, majd idejében kiderül, milyen szándékkal. Ami távírárszati — morzista — képességeimet illeti — abban is jeleskedtem. Az íróasztal-

Részletek a szerző önéletírásából.

lok, rajzasztalok mögött megkönnyebbedett ujjaim fürgén tudták a billentyűt billegtetni — hogy majd a fronton tétlenségre kárhoztatódjanak képességeim: hadbíróvási ítélet terhe alatt tilos volt bekapcsolni a készüléket, később elmondom majd miért: s hogy egyszer — menekülés közben — miért kellett mégis a billentyű elé ülnöm, s ennek miért lettek majdnem végzetes következményei, a maga idejében azt is elmondom.

Szakszparancsnokomat Szarvas Imrének hívták, Balmazújvárosba való, három csontcsillag a zubbonya gallérján, szakaszvezető tehát. Csendes természetű, kevés beszédű katona. A légénységi hálóterem — inkább hodály — hátsó sarkában, az ablak melletti vaságy emeletén volt a fekhelye; az alsó ágyon én feküdtem, személyesen. Mindenki Hubinak szólította — mindenki szerette, pontosan ellentéte lévén mindannak, amilyen kép egy vadul ordítózó, a közlegényeket semmibe vevő, megalázó, barbár horthysta szakaszvezetőről, sematikus irodalmunknak köszönhetően sokakban ma is él. Az épület külső falán, az ablakok alatt vezetékpár húzódott. Az altiszt ügyeletes szobájában állandóan bekapcsolt rádió hangját vezette az itt-ott titokban — gondolom ma — rákapcsolt fülhallgatókhoz. Hubinak is volt fülhallgatója. Amikor már énvelem — mint fekvőhely szerint is legközelebbi alantásával — bizalmasabb kapcsolatba került, jobban megismertük egymás eszejárását, közös ágyunk fejtől való végénél, jól eltakarhatóan, megengedte, hogy én is „rákapcsoljak” az ő vezetékére. Fülhallgatóhoz jutottam. Estéknént, takaródó után lehunytt szemmel, alvást színelve, amíg a többiek horkoltak, a moszkvai Kossuth rádiót hallgattuk. Hubi nem jött ki velünk a frontra, itthon maradt, kiképzőnek, hogy az utánunk következő újoncokat a rádió adó-vevő készülékek használatára, nemkülönb a morze abécére, a rejtjelező könyv rejtjelmeire megtanítsa.

Sok év múlva találkoztam vele: a Szabad Nép főmunkatársa voltam, 1955 lehetett, Szolonokon akadt dolgom. El kellett mennem a megyei pártbizottságra is. A másodtitkárhoz irányítottak, hogy majd az megadja a szükséges felvilágosításokat. Benyitok — hát ki vár engem az asztal mellől mosolyogva felállva, mackósan felém közeledve: Hubi! Szarvas Imre, a megyei másodtitkár. Hát te? — kérdeztem elhűlve, egykori szakaszvezetőmtől. — Hogy kerülsz ide? — Elmosolyogta a választ: Ide osztottak be. De te hogy kerültél — oda? Hát persze, kommunista volt Hubi már akkor is, amikor lámpaoltás után a fölöttem levő vaságyon a fölére illesztette a hallgatót — híreket hallani Moszkvából. A Horthy-hadsereg laktanyájában!

Dokumentumértékű könyvet olvasok az 1944–45-ös debreceni eseményekről, benne egy fejezet: Felszabadul a hajdúk földje. Balmazújvárosról, 44 őszéről, októberről ezt olvasom: „...a község huszonkettedikén szabadult fel, harcok nem voltak... Hivatalos pártalakulások nem voltak ebben az időben még, mert a Kommunista Párt csak december huszonegyedikén alakult meg Szarvas Imre, ifj. Veres Péter (Péter bácsi fia, aki később Nádasi Péter néven újságíró lett M. G.) és Juhász Péter irányításával...” No, ez a Szarvas Imre az a Szarvas Imre, akiről beszélek, vagyis Hubi.

Rajparancsnokunk Kovács János őrzetű. Nohát ő már egészen más. Hetyke, fürgé mozgású, mokány gyerek, pattant mint a nikkelbolha, bokája csakúgy kattant, ha bakancsait összecsapta. Hangszálai — gondolom — hol vész jóslóan, fenyegetően halkra fogott, hol kieresztett, reszkettetően visító vezényszavaitól romlottak el, amiatt volt rekedt a hangja. Ha ő volt az ügyeletes szobaparancsnok, lámpaoltás után mesélni kellett. Vicceket. Sorban, ahogy az ágyak következtek. Akinek nem jutott eszébe vicc — minél ordenárébb, annál tetszősebb — békaügetésben körül az ágyak végénél.

Egyik szobatársunk valahonnan a bihari puszták közül jött cselédifü, kissé bamba, ütődött gyerek, az őrzetű minden este vele kezdte a viccmondást. Ráadásul dadogott is a szerencsétlen — soha semmi nem jutott az eszébe. Megsajnálunk. Bemagoltattuk vele a világ legrövidebb és leghülyébb viccét, csak egyszer úszná már meg békaügetés nélkül. A vicc: A szobafestő a létra tetején meszeli a plafont. Odamegy hozzá a cimborája, azt mondja neki: kapaszkodj meg komám a pemzliben, mert elviszem a létrát. A pemzlinél folyton elakadt: nem tudta a szót kimondani. Őrzetűnk felszólítja: menjen a telefonhoz, hívja fel az anyját. Hol a telefon? Hát a kályhacső, abba kell beleordítani, de akkorát, hogy az anyja otthon meg-

hallhassa. A bamba gyerek leszáll az ágyról, megy a kályhához, kiszedi a csövet a falból, beleordítja, amit az őrzető mond neki: „Édesanyám, tudatom veled, hogy hülye gyereket szültél a világra...” A korom az ordítástól, meg a katona szusszanásaitól ömlik a csőből — bele a katona arcába, ingére, gatyájára. Őrzetőnk humora eredeti és stílusos. Gyalogsági kiképzésünk színhelye a közeli Nagyerdő gyakorló lötere — négyszögletes tisztás. A jobbra át, balra át, fegyverfogás gyakorlása közben „pihenő”. Egy katona alázatosan engedélyt kér, hogy a bokrok közé húzódva a dolgát elvégezhesse. — Micsoda — üvölt őrzetőnk. — Miféle katona maga? Milyen katona lesz magából, ha kiviszik a frontra? Hát nem tudja, hogy a jó katona nappal nem szarik? Reggel megkínálja a seggét, ha kell neki, kell, ha nem, lófasz bele es-tig! — Engedelmet az olvasótól, erre mondtam én, hogy stílusos humor.

Vasárnap reggelenként, amikor már tudtunk menetelni, egyszerre, katonásan lépni, istentiszteletre vezényelték az újoncokat a református Nagytemplomba. Nem érdekes, ki milyen vallású, sorakozó! Az akkor még kanyargós Csapó utcán menetel a század, ütemes, kemény lépteink hallatán kinyílnak az ablakok, s íme, elhangzik a vezényszó: „Nóta! ... egy, kettő, három, négy” — őrzetőnk rázendít: „Őrmester úr, kutyafasza gyerek, ramtírárom, rati-tom, de tírárom!” Az ablakok becsukódnak. Őrzetőnk dagad a büszkeségtől. Visszatérve, a laktanyaudvaron díszmenet. Egyszerre dübbenek a léptek a salakos talajon. „Nem hallok semmit! ... Nem hallok semmit! ... Verje oda azt a ... — s mondta vég nélkül, hogy mit, hogyan verjünk oda. Oda-vissza, oda-vissza a hosszú udvaron, hogy már orruk hegyén cseppen a verejték — verjük a bakancs talpát a földhöz, mint a háborodottak. Őrzetőnk még mindig nem hall semmit. Ordít: „Hova settenkedik az a tolvajbanda... micsoda katonák ezek itten... kurvák ezek, nem katonák!”

Ő sem került be a frontra induló menetszázadba, itthon maradt gyalogsági kiképzőnek. Vele is találkoztam a háború meg hadifogság után, Debrecenben. Reggel ballagtam a villanygyárba a vasúti felüljáró hídon, jön velem szemben a keskeny járdán: megismertem, egyenruha rajta. Megállok: hát te, miféle katona vagy? Én? — mondta, amikor kölcsönösen kiör-vendeztük magunkat élvemaradásunk fölött. — Nem katona vagyok én. — Hát mi? — Nem ismered ezt az egyenruhát? — Nem. — Ez, ha nem tudnád, ez a patkányirtók egyenruhája. — Eltűnődtem, miféle patkányirtásról beszél ez. Jó sokára értettem meg: az akkoriban felállított Államvédelmi Osztály (akkor még nem Hatóság) egyenruhájában feszített az én egykori őrzetőm.

Századparancsnokunk rangját tekintve hadnagy. A neve: nemes Feszt Tibor. Nemrég avatták tisztté a Ludovika Akadémián. Fiatal tehát, a mi századunk lett az első alakulata (s már előre mondom: az utolsó is) katonatiszti pályafutása során. Így írom, mert így igaz; lányos képe volt ennek a langaléta, sovány, nagy fülű hadnagynak. Beszéde halk, hangja szinte még mutált, s mint a fronton kiderült, tökéletesen pályát tévesztett: verseket kellett volna írnia, nem napiparancsokat. Vele még sok dolgunk lesz a fronton, róla egyelőre ennyit.

Hirtelen jött a parancsolat: akit a menetszázadba beosztottak, azonnal készüljenek, indulás a Nagyállomásra — bevonulóznak. Arra már nem volt időm, hogy anyámnak kiüzenjek a Halápra, a tanyára: megyek a háborúba. Menyasszonyomat tudtam csak értesíteni, hiszen közös munkahelyünket, a villanygyárat csak egy téglakerítés választotta el a pályaudvartól. Futott lihegve, hóna alatt könyv, már régen kértem, hozza be majd a laktanyába. Épphogy megöleltük, megcsókoltuk egymást, a vagonok megkoccantak, indult a szerelvény, alig tudtuk egymástól eltépni karjainkat, rajbéli cimboráim épphogy fel tudtak rántani az induló marhavagonba. A nyitott ajtón berepült a könyv. Címlapján három nagy kék betű: ADY.

Ismertem a kifelé vezető sínek rendjét: áthaladunk a felüljáró alatt, nemsokára, jobb felől jön a dohánygyár, aztán a vagongyár következik, ott ketté válik a pálya — egyik megy Nyíregyházára, a másik meg jobbra kanyarodva, Nyírábrány felé. A szívem a torkomban dobog: jobbfelé kanyarodunk! Haláp felé! De a vagon jobb oldali tolóajtaja be van zárva s a mi tanyánk jobb felől van. Bizonyára járópalló volt a vagon oldalánál, mással nem tudom magyarázni, mi módon jutottam el az előttünk kattogó platós kocsira, valahogyan átkapaszkod-

tam: ágyúk voltak a platóra rögzítve: szabad a kilátás. Az idő csípős, tavaszas, március eleje. Ismerem a vasút mentének minden bokrát, tudtam, ha a most következő érdőből kibukkanunk, a mi tanyánk következik, alig százötven méterre a sínektől, a ház kisebbik végén az ablakon akár be is láthatnék a szobába, ha nem lenne rajta függöny. Torkomat köszörülgetem, hogy majd jó hangosan... Kibukkanunk az akácospól, megpillantom a tanyát, egyre közelebről, s pontosan látom: Báró kutyánk fekszik az eperfa alatt, az udvaron tyúk, kacsa, malacok ténferegnek ide-oda — anyám sehol. Én pedig rákezdem az üvöltést, ordítózást, mit üvöltöttem, nem tudom. Próbálok elképzelni a hangot, amely kiszakad az emberből, aki úgy megy el, mert úgy viszik el otthona mellett, úgy szakítanak ki meghitt kisvilágából, hogy a szakított seb belül szinte vérzik — s az ember sötét sejtelve: soha többé nem látja az elhagyott otthonát. Testvéreit. Üvölt az ember és ordít és jajgat, de még saját anyja sem hallja a hangját. Amikor visszatértem a hadifogságból, említettem anyámnak: mi történhetett, miért nem hallotta meg a kiabálásomat, hisz elég hangosan ordítottam. Óh, fiam, annyi katonavonat zakatolt el itt a tanya mellett és annyian kiabáltak...

A Magyar Királyi I. Honvéd Hadsereg ilyen módon, tehát az én közlegényi szememmel nézte szinte drámai gyorsasággal lebonyolított fronttra dobása nem látszott különösnek. Háború van, annyit mi is tudunk, hogy a fronton baj van, s ha baj van, menni kell. Ki törődik azzal — s akad fenn azon —, hogy nem tudunk szeretteinktől elbúcsúzni: hol vannak már a zászlós-lobogós, díszbeszédes, díszmenetes búcsúztatók! Negyven év elteltével azonban sok mindenre — a hátterekre — fény derült, rengeteg dokumentum nyilvánosságra került. Lehet bennük lapozgatni s el lehet tűnődni bizonyos összefüggéseken. Elszalasztott lehetőségeken, bátortalanul ide-oda próbálkozó, ügyefogyott kísérletezéseken, lehet álmélni: miféle tehetetlen és dilettáns kezekbe került az ország kormányzása, hogyan vergődött szinte kivédhetetlenül a szakadék felé és tántorult bele a szakadékba ez a szerencsétlen ország.

Amikor ennek a fejezetnek a megírására készülődtem, természetesen összegyűjtöttem az idehaza napvilágot látott könyveket, de kivételes szerencsémre olyan emlékezők, hadtörténeti tanulmányok is kezembe kerültek, amelyek nem itthon, Magyarországon adtak ki, hanem a Német Szövetségi Köztársaságban, Münchenben, magyarul. Szerzőik pedig azok a volt horthysta magas rangú parancsnokok, akik a háború végén nyugatra menekültek, ott amerikai hadifogságba estek. Hogyan, hogyan nem, olyan helyzetbe kerültek, hogy emlékezőseiket nyilván jól szituált körülmények között írhatták meg, hiszen az USA kormányának engedélyével még a washingtoni bizalmas National Archívban, sőt a szintén USA-ba került, egész német szákmányanyagban — a német főparancsnokság naplóiban, intézkedéseinek, jelentéseinek irataiban — is búvárkodhattak. Ilyen dokumentumokban próbálok majd eligazodni, hogy közlegényi frontélményeim, magánemlékeim „magasabb” szempontból is megvilágíthatók legyenek. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy én most hiteles történetíróként fogok tetszelegni — erről szó sincs. Inkább a magam számára próbálok úgy egyberendezni értesüléseimet, hogy legalább én értsek meg valamit abból, amit valójában — szerintem — sohasem, senki sem fog tisztán látni és megérteni. Lássunk munkához.

2.

Indulásunk előtt szinte pontosan egy évvel, 1943. február 23-án a Minisztertanács ülésén a honvédelmi miniszter, Nagybacsoni Nagy Vilmos tájékoztatta a kormányt a 2. magyar hadsereg helyzetéről, a doni katasztrófa utáni pusztulásról. Akkor még nem voltak ismeretesek a veszteségek igazi méretei, így hát arról számolt be, hogy „Eddigi veszteségeink halottakban, sebesültekben és foglyokban az eddig beérkezett hírek szerint hetvenezer emberre tehető. A nagy fagy mellett a visszavonuláskor sok katona eldobta fegyverét. Puskautánpótlásról is tehát gondoskodni kell.” Beszél a hadifelszereltség fogyatékoságairól — „sajnos, a mi csapatainknál egy fél kilométerre 1—1 géppuska jutott” — s aztán levonja a következtetést. „A magyar hadvezetőség elgondolása most az, hogy több embert nem küldünk ki a harcra és több felszerelést sem.”

A keleti fronton elszenvedett német kudarcok itthon riadalmat keltenek: a szovjet erők a Kárpátok felé közelednek! Most mi legyen? Azt a honvédelmi minisztert, aki nem akart több embert a frontra küldeni, mindenesetre kicserélik. Helyére a harcolni kész Csatay Lajos kerül. A kormány tájékoztatót végeztet Hitlerhez küldi: hátha okosabbak leszünk.

Csatay 1943. augusztus 24-én számolt be küldetéséről a Minisztertanácsnak. Elmondta, hogy a Führer „súlyosnak látja a mai helyzetet, de utalt a német nép nagy küzdelmére Nagy Frigyes porosz király idejében, akinek akkor még csak 4 millió embere volt, szemben egy 50 milliós koalícióval. Mégis megfordult a hadiszerecsénye.” Miben bízik 1943 nyarán Hitler? Abban, hogy „Oroszország ereje fokozatosan csökkenni fog. Emberhiány jelei észlelhetők. Minőségileg romlanak harci kocsijaik, páncélzatuk gyengébb. Szerszámgépek pótlása nehéz. Romlik az oroszok közlekedési és élelmezési helyzete is. Amerikában és Kanadában rossz volt a termés.” Keitel tábornagy a magyar hadügyminiszter előtt az arcvonal rövidítésének előnyeit ecsetelte. Csataynak az volt a benyomása, hogy a Führer környezetében „igen bizakodóan ítéli meg az orosz helyzetet”. Azt is hozzátette: „A bűvárhajók építését megkétszerezték.”

Hitler „optimista” kijelentései magyarázhatók: lelket kell önteni a doni katasztrófa után sokkolt állapotba került, elbizonytalanodott magyarokba. A magyar kormány — hadd irjam le mégis a jelzőt — tragikomikus határozatlansága, tétova kiútkeresése is magyarázható, de csak akkor, ha elfogadjuk Szekfű Gyula jellemzését: „Soha vezetőréteg nem volt annyira képtelen politikai irányításra, mint a mienk, a 30-as évek legelejétől, Bethlen bukásától kezdve.”

Azon a minisztertanácsi ülésen, amelyiken Csatay beszámolt, szóba került az a lehetőség is, ami politikai körökben mint valami tétova reménysugár villogott-pislogott: hátha a szövetségesek a Balkánon partra szállnak: bár szállnának! Akkor az országot a sokkal kívánatosabb amerikai, angol csapatok szállnák meg, nem az oroszok. S valóban a levegőben volt ez az alternatíva, maga Hitler is számított a balkáni partraszállásra, meg is mondták a magyar honvédelmi miniszternek: „A Balkán partjainak védelmét a németek veszik át.” A magyar csapatoknak azt a szerepet szánták, hogy a németek hátát a megszállt Jugoszláviában — nyilván Tito partizánjai ellen — biztosítsák.

Ez aztán az igazi dilemma: a magyar hadvezetés hátsó gondolata, titkolt reménye: a Balkán maradjon Európa lágy része, amelybe a szövetségesek bármikor kockázat nélkül beleharaphatnak. És most Hitler úgy dönt: megvédi a Balkánt. A belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc szót kér. Szenvedélyesen beszél. A Minisztertanács ülésének jegyzőkönyvét idézem: „Ami a németeknek azon kívánságát illeti, hogy mi hátvédként a Balkánon a német hadsereg mögött működjünk, az ellen a leghatározottabban állást foglal. Ezt katasztrófálisnak tartanám. Ez reánk nézve a teljes végső pusztulást jelentené. Ehhez sohasem adná hozzájárulását. Egy magyar katona se lépje át a Duna vonalát... Mi ma már csak a saját érdekeinkkel foglalkozhatunk. A végső pillanatra kell felkészülnünk, az ország határain belül.” Csatay azonban, akit úgy látszik, elragadott a Führer képzelgető látomása, nem tágít: „nekünk szükségünk van a németek jóindulatára” — mondja. S előáll egy tüneményesen képtelen ötlettel: „Nekünk 100 ezer emberünk van Oroszországban. Felveti a kérdést, nem volna-e előnyösebb, ha onnan elvonnánk ezt a 100 ezer embert és Jugoszlávia területén alkalmaznánk.”

Százezer ember! Kik ezek? A szétvert második hadsereg — katonai szakkifejezéssel mondva — végképp „leharcolt” maradványa, meg a keleti fronton megszállt és rendfenntartó alakulatokként lézengő — hadosztályok, német parancsnokság alatt, egymástól szétszakítva. Egyik hadtest nem tudja, hol van a másik, a hadosztályok között nincs összeköttetés — ezeket akarja a magyar honvédelmi miniszter „elvonni” és Jugoszláviába küldeni! Ezen a képtelen ötleten még a földművelésügyi minisztere, az Erdélyből származó, s dekorációként bársonyszékbe ültetett Bánffy Dániel is megütözik — tiltakozik ellene. A minisztertanács úgy oszlik szét, hogy nem dönt ebben a kérdésben.

Persze, hogy nem dönt, hiszen Törökországból fontos — legalábbis a hintapolitikájáról nevezetes Kállay Miklós miniszterelnök szemében nagyon fontosnak látszó — híreket várnak. Persze, hogy igaza van Keresztes-Fischernek: a magyar kormány ma már csak a saját —

értsd: magyar érdekekkel foglalkozhat. De ilyen ügyetlenül, ennyire határozatlanul és gyáván! Kállay kiküldött — látszólag a szmirnai nemzetközi vásárra — egy beosztott külügyminisztériumi tisztviselőt, Veres Lászlót azzal a megbízással: teremtsen kapcsolatot az angolokkal és közölje velük, hogy a magyar kormány hajlandó letenni a fegyvert az angol—amerikai csapatok előtt, ha azok eléri a magyar határt. Veres László álcázott küldetése sikerrel jár: az angol nagykövét fogadja őt egy hajón, amely a Márvány-tengeren ring, s közli vele az előzetes megállapodás feltételeit. Nevezetes feltételek ezek: „Magyarország fokozatosan csökkenti katonai együttműködését Németországgal és különösen visszavonja csapatait Oroszországból és elősegíti a németországi hadi célpontokat támadó szövetséges légihaderő átvonulását Magyarország felett.” Egy másik pont: „Magyarország kötelezi magát, hogy ellenáll minden Németország részéről történő és területét fenyegető megszállási kísérletnek. E célból a magyar hadvezetőséget újja kell szervezni, hogy ily módon a magyar hadsereg képes legyen a németektől visszavonulni és megtámadni őket.”

Annyit írtak már elmélyülten búvárkodó történészek a Kállay-féle — végül is tökéletesen csődbe jutott — hintapolitikáról, hogy ezúttal aligha tudok valamit hozzátenni. Legföljebb, mint egykori közkatonára, hiszen végtére is az én bőrömre ment a játék, annyit mondom: megáll az ember esze. Miért? Az idézett kapitulációs megállapodás dátuma 1943. szeptember 9. És ugyanaz a kormány, amelyik arra spekulál — sőt kötelezi magát! — hogy „fokozatosan csökkenteni katonai együttműködését Németországgal, és különösen visszavonja csapatait Oroszországból” —, mintha kancsal szemével engem lesne, meg a többi bevonuló újoncot: alig várja, hogy átessünk a gyalogsági kiképzésen, megtanuljuk a puskafofogásokat, bekötött szemmel is szét tudjuk szedni s össze tudjuk rakni a puskát, az alkatrészeket pontosan nevének nevezve (különös mániája volt ez a mi hadseregünk kiképzési szabályzatának), ujjunk bögyébe beépítjük a morzézés ösztönössé begyakorolt billentéseit, — máris vonatra rak bennünket, menjetekek fiúk, kétszázezren a frontra, segítsétek német bajtársaitokat a bolsevizmus elleni kereszties hadjáratban, mi addig itthon bevárjuk, amíg a szovjetek szövetségesei Európa hónaljában, a Balkánon suttymban partra szállnak, netán ledobnak a Dunántúlon néhány tucat amerikai ejtőernyőst, jelképesen megszállnak bennünket, sőt az is lehet, hogy míg ti odakint a szovjetek ellen verekedtek, aközben a szövetségesek összevesznek azon, ki jusson elsőnek a Törökországot Európától elválasztó tengerszoros birtokába. Ti azzal ne sokat törődjetekek, mi hogyan politizálunk itthon, menjetekek csak, hátha közben történik valami. Én ezt egykori közlegényi eszemmel ma is így fogom fel.

De azt már érettekek elmével sem tudom hová tenni, mi indulásunk előtt alig két-három héttel történék. Mi már menetkészen vagyunk, amikor legfőbb hadurunk, Horthy kormányzó levelet írt Hitlernek, kifejei benne elhatározott szándékát a jövőre nézve. Ebből a levélből idézek:

„...Egy, már többször felvetett kérdésre is vissza kell térnem. A magyar hadosztályok, amelyek a német csapatok mögött mint megszálló és rendszeti csapatok voltak felállítva, nyugtalanító helyzetben vannak. Nincsenek megfelelően felfegyverezve, és ezért annak lehetősége előtt állnak, hogy teljesen szétverik és szétszórják őket. A VII. hadtest máris két részre van szakítva, a VIII. hadtest 1., 5., 23. és 12. könnyű hadosztálya a magas északon áll, és megszakadt az érintkezése a többi magyar megszálló csapattal és hazájával, ami az utánpótlást is lehetetlenné teszi. A közbül fekvő 9. és 19. könnyű hadosztály úgyszólván védtelenül ki van szolgáltatva egy meglepetésszerű lovassági tömegettámadásnak. Ezek a meglehetősen fegyvertelen hadosztályok majdnem felét teszik ki hadseregünknek, amelyet, sajnos, nem tudunk pótolni.”

„Nem tudunk pótolni”? De hiszen amikor ezek a sorok íródtak, mi már indulófélben voltunk, hogy pótoljuk a doni szörnyű emberveszteséget is, egyúttal megakadályozzuk a közledekő szovjet előnyomulást: túlságosan is közel került az ellenség a Kárpátokhoz.

„Ezért nyomatékosan kérnem kell Kegyelmességedet — folytatja Horthy —, hogy a magyar hadosztályokat megegyezésünk értelmében, idejében vonja vissza az ellenséges frontról,

és sziveskedjék visszarendelni az Északkeleti-Kárpátok lábához, ahol biztosítani tudnók a leMBER—odesszai vasúti összeköttetést, és minden csapatunk együtt lenne. Ezek akkor rendelkezésre állának a Kárpátok védelmére is, ami az erők jelenlegi szétszórtsága mellett ki-zártnak látszik.”

Ha a Kállay-féle hintapolitikának volt a fizikai törvényeket megcsúfoló mozgásiránya, itt érhető tetten; ez a hinta csak egy irányba lengett ki, nyugat felé. Kállayék — beleértve a kormányzót is — a maguk körében már tisztán látták a német bukás elkerülhetetlenségét, kétségbeesett kísérleteket tettek, „el akarták kötni szegény kis lélekvesztőnket a süllyedésre ítélt hadihajótól” — mint Szekfű Gyula írta később —, de a tények logikájának nem tudták átadni magukat. Ez a politika, ez a téves logika „csak a nyugati tényeknek akart engedelmeskedni: az angolszászokkal tárgyalt volna, őket szemelte ki, hogy előttük letegye a fegyvert, maguk az angolszászok hívták fel figyelmét arra, amit ez a vezető osztály a végsőkéig nem akart észrevenni, hogy határainkon itt áll a világ legerősebb hadserege, hozzá kell tehát fordulnunk”.

Nem hozzá fordult, hanem ellene fordult. Kiküldték az 1. hadsereget is a frontra, olyan helyzetben, amikor a háború elvesztése nyilvánvaló lehetett minden értelmesen gondolkodó magyar számára. De már most figyeljünk fel valamire: a kormány a maga torz módon kilengő hintájában ülve, csalfa reményekbe kapaszkodva kísérletezget — a hadseregben viszont szinte már ugrásra készen áll, szervezetten és céltudatosan munkához lát az a szoldateszka, amelynek vezéreszméje a németbarátság, a magasabb katonai rangok iránti áhítozás — tekintet nélkül a nemzeti érdekekre. A népi érdekekről nincs is tudomása, felfogóképessége sincs ezek érzékelésére.

„A Magyar Királyi 1. Honvéd Hadsereg története” a címe annak a Münchenben kiadott tanulmánynak, amelyet tünődve lapogatok. Szerzője Jolsvai Viktor „szkv. vk. ezredes, az 1. m. kir. hadsereg volt vezérkari főnöke”. Annak a hadseregnek a vezérkari főnöke tehát, amelynek én rádiós közlegénye vagyok. Igaz, hogy a szerző az 1944. október 16-i Szálasi-féle hatalomátvétel után, akkor is mindössze két héten át volt vezérkari főnök — addig főszállásmester volt —, de a cím megilleti. Írásában azt keresem: érződik-e ennek a főtisztnek emlékeiben, milyen állapotban van az ország, aggódik-e hazája jövőjéért, s egyáltalán, jut-e eszébe olyasmi, ami nekünk folyton idegeinket vibráltatta: mi lesz velünk?

„Az 1. hds. mozgósítása és felvonulása” című fejezet ezzel a mondattal kezdődik; „1944. jan. 6-án a legfelsőbb ma. vezetés az 1. hds. mozgósítását rendelte el.”

Nocsak, hökkenek meg — jó hogy tudom! Emiatt történt hát, hogy minket, rádiósokat is, akik pedig nemigen voltunk alkalmasak elsővonalbeli csatározásokra, terepen való alkalmazásra, hiszen dögnehéz adó-vevő készülékeinket teherautó hordhatta csak ide-oda, amikor leesett a kellő mennyiségű és vastagságú januári hó, kivezényeltek a város szélére, a sámsoni dombokra, hogy majd ott megtanulunk síelni. A lécek felcsatolása még úgy-ahogy sikeredett, de amikor elindultunk! A két bottal meglöktük magunkat és még mi csodálkoztunk, hogy egyből behemperedtünk a hóba. Léceink egymásba gabalyodtak, hol fenékre estünk, hol az orrunkkal szántottuk a havat, az úton haladó szekeresek megálltak, onnan bámultak röhögve bennünket, égnek meredő sílécceinket, meg ahogy a botokkal kalimpáltunk. Na, majd azokon a slágerekben emlegetett, végtelen orosz hómezőkön, előnyomulás közben — ahogy a moziban láttuk is — majdcsak belejövünk. Most tudom meg, hogy akkor már harcra mozgósított állapotban bukdácsoltunk, magunkat is kiröhögve azokkal az átkozott botokkal, lécekkel a sámsoni dombokon.

„A hds. mozgósítása és felvonulása lassú ütemben, feltűnés nélkül, több lépcsőben, hosszú ideig tartott. A felvonulási területre naponta csak 5—6 szállítmány érkezett s ezeket úgy irányították, hogy kirakodásukat főleg a sötétség leple alatt hajtották végre, ami az elg. légifeld-ét kikapcsolta. A ho. vonatokat a második lépcsőben mozgósították s azok csak márc. folyamán érkeztek felvonulási körletükbe.”

(Ezt írta Jolsvai szkv. vk. ezredes az említett tanulmányban, a rövidítéseket betűhíven idéztem, de ha valaki nem értené, hát a ho. hadosztályt jelent, az elg. ellenséget, a vk. azt,

hogy „vezérkari”, az szkv. pedig azt, hogy a háború után majd harminc év múlva is önmagát szolgálatonkívüli vezérezredesnek címezte egykori vezérkari pk.-om.)

Az utolsó mondatot olvasva, felkaptam a fejem: helyben vagyunk! Itt most épp rólam — rólunk — van szó: a mi századunk éppen március közepén érkezett meg felvonulási körletébe, vagyis Husztra, ott is éppen a már kiürített zsinagógába szállásolt el bennünket a fszmstr.-ség, vagyis a főszállásmester, aki akkor nem volt más, mint az emlékirat szerzője, Jolsvai Viktor vk. ezds. Lassú ütemben, több lépcsőben, feltűnést nem keltve, megérkeztünk hát oda, ahol egyelőre meg kell pihennünk, meg kell várni, mi történik s mivé alakulnak a dolgok a hátunk mögött, a magunk mögött árván és védtelenül hagyott országban.

Mi történik? Az ország, a haza sorsa éppen megpecsételődött — az történt. Berlinben már köztudottan szóbeszéd tárgya volt, hogy Magyarországon, a német érdekből tekintve mind megbízhatatlanabbul politizáló „szövetséges” országban ideje lenne rendet csinálni. Jó, jó, halad, hernyó mód lusta mozgásokkal megy már kifelé a frontra az utolsó ütőképes haderő is, de a kormány ide-oda hintázik. És ha a hinta egyszer nagyon veszélyesen nekilödul? Mi épp a zsinagóga padjait dobáljuk kifelé a gazverte udvarra, hogy vackainknak helyet csináljunk, s fogalmunk sincs róla, honnan is lenne, mi vár a hátországra, hiszen Hitler is egyelőre belső használatra adja ki március 12-én a hadműveleti parancsot. Ebből idézek:

„A birodalmi kormány már hosszabb ideje tudomásul bír arról, hogy a magyar kormány, élén Kállayval, Magyarország árulását készíti elő a szövetséges hatalmakkal szemben. ... Megdönthetetlen bizonyítékaink vannak, hogy a magyar honvédség egyes magas rangú tisztjei szintén az árulókhöz tartoznak. ... Azok a komoly figyelmeztetések, melyeket ismételtelen a magyar kormányhoz intéztünk, sajnos, eredménytelenek maradtak. A Kállay-kormány továbbfolytatta becselene magatartását, és egyre mélyebben sülyed az árulásba, befejezve előkészületeit, hogy átállhasson az ellenség oldalára... Nem tűrhetem, hogy a terv odáig fejlődjön, hogy az olaszországi esethez hasonlóan végrehajtott árulással megleljenek bennünket, ezért elhatároztam, hogy eltávolítom az áruló klikket. Német csapatok vonulnak be Magyarországra, és az országot ideiglenesen megszállják... Az első hadműveleti zóna, melyet a német Wehrmacht megszáll: Nyugat-Magyarország a Tiszáig. Ezt a zónát a továbbiakban Kelet-Magyarországtól el kell zárni... Minden ellenállást kíméletlenül le kell törni...”

Pillantsunk mármost a térképre, a látvány szinte hihetetlen. A nyugati határ közelében, Ausztriában német hadosztályok gyülekeznek: arra készülve, hogy pár napon belül megszállják Magyarországot. Egyelőre a nyugati felét. Az ország keleti feléből, a Tiszántúlról pedig vonul kifelé az utolsó intakt magyar hadsereg — mert több nincs! —, hogy útját állja a Kárpátoknál már-már fel-feltűnedező szovjet hadosztályoknak, a világ legerősebb hadseregének. Hitler a megszállási zóna záróvonalaként a Tiszát jelöli meg: okosan és mindenről tudva. Meg kell várni, hogy az 1. hadsereg ezt az országrészt is kiürítse, még véletlenül se maradjon ott ellenállásra képes magyar alakulat. Azzal, hogy a legfelsőbb magyar hadvezetés a mi hadseregünket a frontra küldte, minden bizonnyal teljesen önkéntelenül és akaratlanul szinte felkínálta a hadsereg nélkül maradt Magyarországot Hitlernek: íme, terített asztalként előttd a védelem nélkül hagyott ország, ess neki, harapj bele, fald fel. És amikor az 1. hadsereg utolsó hadtápalakulatai is elvonultak, beszorultak az akkor Ruszinszónak nevezett országrész hegyei közé, Hitler „feloldotta” a tiszai záróvonalat, pár hét múlva a német alakulatok már az én városom, Debrecen utcáin masíroztak, háborítatlanul. Március 19-én egyelőre „csak” a repülőteret „szállta meg” száz(!) német ejtőernyős, s majd csak később jöttek az igazi megszállók.

Értetlenkedő töprengéssel olvasom Kádár Gyula A Ludovikától Sopronkőhidáig című jeles könyvének idevágó, a német megszállás katonai vonatkozású fejtegetéseit. „Neves jelenlegi történéseink könyvében is olvasom, hogy a német megszállásnak fegyveresen ellen lehetett volna állni... Számadatokat közölnek, mennyi volt a magyar hadsereg honi részének létszáma, hány magyar hadosztály állott rendelkezésre, aránylag milyen kevés volt a német megszálló erő stb... A történések erőmérlegelése nem helytálló. A felsorolt hadrendi alakulatok megvoltak ugyan papíron, de létszámon alul és alig felfegyverzetten. Tüzéralakulatok harcra

használható löveganyag nélkül. A hátsországi gyalogságnak alig voltak nehézfegyverei. Az egyes csapattek nem voltak összevonva. Az ország területén egy-két zászlóaljnyi, ütegnyi erőben szétszórva, a békehelyőrségekben állomásoztak, és békésen aludtak...”

Van itt értetlenkedni és töprengeni való épp elég. Kádár Gyula akkoriban vezérkari ezredesként a VKF. — 2. osztálynak volt a vezetője, s ez az osztály hírszerzéssel, kémelhárítással, a hadsereg vezérkarának, a magyar kormánynek tájékoztatásával foglalkozott, mindenről tudnia kellett, ez volt a kötelessége. Aki Kádár könyvét olvasta, meggyőződhetett róla, hogy a szerző, közel lévén az eseményekhez, csakugyan „mindenről” tudott — de akkor meg hogyan állíthat olyasmit, hogy nem volt Magyarországon ellenállásra képes katonai erő, hogy az egyes csapattek nem voltak összevonva, meg hogy az ország területén egy-két zászlóaljnyi, ütegnyi erőben szétszórva, a békehelyőrségben békésen aludtak az ország területén található alakulatok? Jól mondom én: olyan volt a mi hadseregünk, az 1. magyar hadsereg, mintha nem is lett volna — ha még, a VKF. — 2. osztályának a vezetője sem tud róla, meg sem említi! Holott az a kétszázezernyi magyar katona — egy komplett hadsereg! — akkor még az ország területén állt fegyverből, a hátsországi, harcra készen — Huszt városa akkor Magyarországhoz tartozott. Abban viszont tökéletesen igaza van, hogy e hadsereg parancsnokainak túlnyomó többsége nem lett volna hajlandó a megszálló németek ellen vezényelni bennünket.

Mi pedig mit sem tudva a hátsországi történekről, groteszk mód nyugalmasan, szinte békebeli csendességben töltöttük Huszton a napjainkat. Szállásunkat — a rádiós század körletét — a kiürített zsinagóga épületében jelölték ki, onnan baktattunk reggeliért, ebédért, vacsoráért a konyhára. Unalmas óráinkat a városka szélén, a már-már tavasziasan éledező kertek aljában, mivel is tölthettük volna? Azt folytattuk, amit otthon abbahagytunk: a puszkafogásokat gyakoroltuk. Vállra, súlyba, puskával tisztelegj! Aztán nótaszóval hazafelé a girbegörbe utcácskákon. A városka fölött hegycsúcson várrom: nosza, ki jön velem fel oda? Miféle várrom nincs, én már láttam ugyan a diósgyőri vár romjait, de az a vár furcsa módon nem hegytetőre épült, hanem éppenséggel völgyi terepre, ez viszont — amint egy rendes várhoz illik is — hegycsúcsról hívogat, romantikusan. Néhányan útnak indulunk, tudónket majd kiköpjük, mire a meredek helyoldalon bokrok, kövek között a romhoz felkapaszkodunk: síkföldi járáshoz szokott lábizmaink hasogatnak, ám a látvány csöppet sem romantikus. A romok még csak düledzőknek sem mondhatók, kőhalmok, csonka falmaradványok. Gondolom, az alatt fekvő városka lakói kőbányának vélhették a romhalmazt, építőköveket, vagy éppenséggel káposztanyomó köveket gurítottak hazafelé innen. A völgyben, odalent magunk is láthattuk az ősről ittmaradt káposztatorzsákat, kiváló káposztaföldek húzódtak a folyócska mentén. Nagyon régóta nem vár ez a vár, hiszen több száz événél, hogy Kölcsey is csak romjait, bús düledékeit látta.

Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elrontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövődövel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Itt vagyunk tehát, Husztnak romvárában, ahonnan arra int Kölcsey: ne a régi kor árnyain merengjünk, hanem számot vetve a jövődövel, hassunk, alkossunk, gyarapítsunk. Soha alkalmatlanabb helyen, soha képtelenebbnek ható költői intelem: mintha nem is egy várrom bús düledékei közt merengénék, hanem országunk romjai közt ténferegénék, hatni, alkotni, gyarapítani képtelenül. Mintha mindannak, amire Kölcsey buzdít, ellenkezőjére készülődénék, egy veszendőbe menendő ország utolsó hadserege indul innen, a vár tövéből remény-

telenül a teljes pusztulásba. Ezt mi ott, akkor csak idegeinkben sejthettük, hisz nincs bennünk semmiféle harci láz, hol van már a régi századokban, török időkben fel-felharsogó harci Jézus-Mária, a kuruc kori rajtaütések, meg a „mindnyájunknak el kell menni” gerjedelme? Sehol. Ha elinduláskor volt is valakiben ennek valamiféle nyoma, elpárolgott azon a délelőtnön, amikor langaléta századparancsnokunk felsorakoztatta a századot s zsinagóga udvarán.

Nem volt semmi különös katonás ceremónia, rajonként rendbe álltunk, hadnagyunk a kapu felől lassan ballagott felénk. A Pécsre való rangidős őrmester vigyáztt vezényelt: „század, jobbra nézz!” A hadnagy megállt a század előtt s halk, csöndes motyogással beszélni kezdett. Csekély a szó, ha azt mondom: döbbenet hallgattuk. Nem döbbenet volt az, hanem valami tompa, magunkba nyelt értetlenség: miket mond ez itt nekünk? Beszédének teljes szövegére nem, de egy mondatára, íme negyven év távlatából is szóról szóra emlékszem. Ezt mondta: „Fiúk, nincs többé független Magyarország, nincs többé magyar kormány, megszálltak bennünket a németek.” Ha más nem, ez a töredékes emlékezőanyag, maga az, hogy ezt a mondatot emlékezetem megőrizte, pontosan jelzi a döbbenetet, az értetlen kábultságot, hiszen tízmillió mondatot hall az ember, s ha a tízmillióból egyet negyven év múlva is visszahall: az a mondat minden bizonnyal nem egyszerűen bevésődött, hanem beleégett az agy memóriaközpontjába — hát ez a mondat olyan volt. Beszélt, de inkább motyogott még valamit a fegyvertársi hűségről, a parancsnok iránti engedelmességről, bajtársiasságról, ezeréves határokról — aztán zsebkendőjét a szeméhez nyomta, könnyezett. Elhangzott az „oszolj!” vezényszó, szétszéledtünk. A hadnagy még egy darabig álldogált, aztán szállására tért ő is, elsomorodottan. Egy régebbi írásomban felidéztem én már ezt a jelenetet, a szerkesztő akkor kihúzta a szövegből ezt a mondatomat: „Lám, ilyen tisztjei is voltak annak a hírhedt Horthy-hadseregnek.” Ma sem értem, miért húzta ki. Ennek a mondatnak súlya van és többszörös értelme: nagyon sok ilyen tisztünk volt. Lehetett volna rájuk számítani, a nemsokára borotvaélre állított állapotban, amikor már-már úgy is fel lehetett tenni a kérdést: forduljunk-e hát a németek ellen? De a kérdés így nem tevődött fel: épp ez a legkeservesebb ebben a katonatörténetben. Persze, már így, utólag visszanezve.

3.

Egyelőre tovább télenkedtünk Huszton. Nem értettük, miért nem megyünk tovább, de nem zúgolódtunk, soha kellemesebben kezdődő hadjáratot! Miránk, közkatonákra, amúgysem tartoznak ezek a hadászati intézkedések, dehogyan türelmetlenkedtünk. Ma már persze, elolvastva néhány emlékiratot, sok mindenről tájékozódtam, például arról a ma sem közismert tényről, hogy a mi hadseregünk, az én hadseregem, az 1. magyar hadsereg nemcsak körténelmünk legalkalmatlanabb pillanatában „hadrakelt” s azóta a nemzet emlékezetéből tökéletesen kiesett hadsereg volt, hanem arról is, hogy ez a hadsereg gazdátlan hadsereg volt. Hadsereg — amelynek nincs parancsnoka. Illetve van, de annak a parancsnoknak nincs hadserege.

Ha széttöredezett mozaikdarabkákból megpróbálom összerakosgatni ama tébolyultan zűrzavaros napok freskóját, annyit tudok meg, hogy az 1. hadsereg parancsnokává a kormányzó vitéz Náday István altábornagyot nevezte ki. Hadseregünk parancsnoka nevezetes alakja az akkori időknek. A kormányzó bizalmasa. Ez, ha másból nem, abból is kitetszik, hogy tagja volt annak a magyar kormányküldöttségnek, amely 1940. augusztus 29-én és 30-án az úgynevezett második bécsi döntésben a magyar érdekeket képviselte. Ismeretes, hogy ez volt az a német—olasz döntőbírósi „ítélet”, amely Észak-Erdélyt Magyarországhoz visszacsatolta, s amelyről mind a magyar, mind a román kormány kijelentette: „a döntőbírói határozatot végleges rendezésnek elfogadják”. Azt is tudni kell Nádayról, hogy amikor a közvélemény nyomására az újvidéki vérengzés („hideg napok”) bűnöseit hadbírósi bíróság elé állították, a főtárgyalás elnöke Náday István volt.

Nádayról a magasabb katonai körökben tehát jól tudták — emiatt aztán a németek is tudták —, hogy a kormányzó szűkebb bizalmasai közé tartozik. A márciusi megszálláskor

szinte természetesen következett be az a megalázóan paradox helyzet, hogy az 1. magyar hadsereg épp Budapesten tartózkodó parancsnokát — akkor már vezérezredest — a németek nem engedték át a Tisza vonalán, nem juthatott el saját hadseregéhez. Budapesten rekedt az a hadseregparancsnok, akiről az egyik emlékezésben ez áll: „március 19-ének éjjelén ő volt az egyetlen olyan tábornok, aki hajlandó lett volna ellenállni”. Lehet, hogy megvolt benne a hajlandóság, de mit tehet 1944 tavaszán egy magyar hadseregparancsnok, akinek nincs hadserege? Amit Náday tett: tétlenül arra várakozott Budapesten, hogy a szövetségesnek is, de megszállónak is nevezhető német parancsnokság engedélyt adjon: most már mehet, ha akar, parancsnoknak a hadserege élére. De hát hadsereg ez még? Neve szerinti igen: M. kir. I. honvéd hadsereg. Egyelőre parancsnok nélkül.

S mit tehet egy hadsereg, amelynek nincs parancsnoka? Természetesen azt várja, hogy legyen végre parancsnoka. A már idézett Jolsvai Viktor (akkor a hadsereg fszmstr-e) később írt tanulmányában, visszaemlékezésében mindössze ennyit írt — hét sort! — a német megszállás következményeiről: „Amíg ezek a harcok folytak, 1944. márc. 19-én a németek megszállták Magyarországot. Az 1. hds. szempontjából a né. megszállás egyelőre csak annyit jelentett, hogy az amúgy is lassan folyó felvonulás néhány napra teljesen leállt. Egyébként az eddigi mozgósítás és felvonulás ütemére jellemző, hogy a 16. ho. harmadik gy.e-e, a 19. gy.e. csak a megszállás után érkezett Kárpátjára.” (A gy.e. rövidítés gyalogezredest takar, — az említett 16. gyalogshadosztályban szolgált az a rádiós század, amelynek én katonája valék.)

Hadseregünk — amelynek szempontjából, mint láttuk, „a né. megszállás egyelőre csak annyit jelentett (mi mindent elárul ez a „csak annyit jelentett”!) hogy tétlenül várakozott, bizony furcsamód megjárta a parancsnokaival. Jóllehet, amikor a németek feloldották a tiszai záróvonalat, Náday eljöhett Husztra, de csak rövid ideig parancsnokolhatott, ha ugyan egyáltalán parancsnoklásnak nevezhető a ténykedése, hiszen az egész hadsereget német vezérlet alá rendelték. Amikor kiderült, hogy Náday stratégiai nézetei eltérnek a német hadvezetés szándékaitól, német kivánságra leváltották, helyébe Lakatos Géza vezérezredest került. De ő sem sokáig parancsnokolt. Úgy látszik, ahogyan otthon bonyolódtak a politikai viszonyok, ahogy a Kállay-kormány hintája ki-kilengett, majd visszalendült, úgy váltogatták idekint hadseregünk parancsnokait. Nádaynak más szerepet szánt otthon Horthy, később Lakatos Géza-nak is: ő egy ideig miniszterelnökként is tevékenykedett a kormány élén a hátszországban. Így aztán megint új parancsnokot kapott a mi hányt- vetett, voltaképpen már elindulása, frontra dobása idején „leírt” hadseregünk. Lakatos helyébe, német nyomásra a németek leghűbb kiszolgálóját, az akkori magyar tábornoki kar legsötétebb figuráját, a hírhedten szadista Beregyfő Károly vezérezredest állították. De ő sem maradt sokáig a hadsereg élén. Helyébe Dálnoki Miklós Béla jött, Beregyfőt is hazarendelték, de őt mellékesnek mondható minisztériumi beosztásba tették. Ám amikor bekövetkezett október 15-e, a szerencsétlen kiugrási kísérlet, majd ennek csődjeként a nyilas hatalomátvétel, a rádióban naponta többször is elhangzott a sürgető felhívás: „Beregyfő Károly vezérezredest azonnal jöjjön Budapestre!” A hívásra Beregyfő Pestre ment, Szálasi hadügyminisztereként még a háború utolsó magyarországi napjaiban is, a „Gyepű 2.”-nek nevezett nyilas főhadiszállásról is ki-kibocsátotta elmeháborodott parancsait, melynek refrénje ez volt: „a helyszínen felkoncolandó!” Kedvenc szavajárása volt ez a „helyszínen felkoncolandó” — kint a fronton is, parancshirdetésekor megiszonyodtunk a hallatán.

Negyedik hadseregparancsnokunk tehát Dálnoki Miklós Béla lett. Na de ő is meddig? A kormányzói proklamáció, majd az azt követő nyilas hatalomátvétel másnapján, október 16-án vezérkari főnökével, sofőrjével, néhány más beosztottjával együtt átment a szovjetekhez, elhagyta posztját, hadseregét, hogy majd december végén, a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökeként szerepet vállaljon a demokratikus átalakulásban. Attól a naptól kezdve, tehát 1944. október 16-tól megint nincs parancsnoka ennek a szerencsétlen hadseregnek.

Hazudok, mert van: Szálasi október 17-én kinevezte László Dezső vezérezredest hadseregparancsnoknak, azonban az ő hollétéről, hadvezéri aktivitásáról még a müncheni kiadvá-

nyok se sokat tudnak mondani. Annyit tudok meg, hogy 1945 első hónapjaiban, amikor hadseregének roncsai, maradványai Szlovákia hegyeiben, völgyeiben ide-oda tébolyognak, ő, parancsnoki törzsével együtt a Dunántúlon kalandozik, csapatokat keres, melyek fölött Wöhler német gyalogsági tábornok engedelmével parancsnokolhatna. Döntő elhatározásra akkor jut, amikor a szovjet csapatok már Keszthely körül járnak. Akkor a mi hadseregpáncsnokunk két nap szabadságot kér Wöhler-től, hogy a Pápán lakó családját meglátogathassa. A két napot igen célszerűen arra használja fel, hogy családostul szerencsésen kicsússzon a szorongatásból, egy március végi éjszakán a vele tartó szűkebb parancsnoki törzssel együtt Kőszegnél elhagyja az országot, s nyugat felé, hátrafelé nyomulva egészen Grazig hatol, sőt tovább, amikor végre amerikaiakkal találkozik, akik aztán — öröme — fogságba ejtik. De hadseregének még mindig vannak alakulatai, maradványai. Ezek az alakulatok, teljesen érthetetlen módon még mindig együtt maradva (a háborúnak erről az abszurdnak mondható végjátékáról még sehol semmit sem olvastam!) a Kiskárpátok hegyei közt, meg a Morvaországi dombok között kóvályognak! Véletlenül megtudva, hogy vége a háborúnak, május kilencedikén rúdra tűzött fehér ingekkel integetve keresik, igenis, keresik azt az ellenséges alakulatot, amelyik a béke első napján végre őket is fogságba ejtené. Hogy így volt, onnan tudom: és is ott voltam az inglobogatók között, azt az inget én is lobogtattam. Ki tud erről néhány ezrűnkön kívül? Jól mondom én: az volt az igazán elfelejtett hadsereg, a miénk, az „első”-nek nevezett.

De legyen elég parancsnokaink kábitóan kavargó listájából, hol van még a háború vége, az az inglobogtatás! Ott tartunk, hogy 1944. márciusának vége felé haladunk-haladgatunk a Toronyai hágó irányába, hogy majd a Kárpátok másik oldalán hősleg harcba dobhassanak bennünket. Ökörmezőn megpihenünk. A Nagyág nevű folyócska fűgén siet a Tisza felé, két partján hosszan húzódik a szegényes falu, Ökörmező. Faházai mintha véletlenül kipotyogtak volna egy óriás ügyetlen ujjai közül, szétszórta a völgyben, a hegyek tövében. Jórészt lakatlanok ezek a házak. Ruszinok laknak őket, meg a Galícia felől Magyarország felé már évszázadok óta folyamatosan bevándorló zsidók, akik egy-egy oroszországi pogrom elől menekülve, ezen a hegyes-völgyes tájon, folyócskák mentén telepedtek meg először, s mindjárt munkához láttak. Mintha végre otthonra letek volna, abba kapaszkodtak bele, amelyből hitük szerint az ember teremtdött. Ekéiket a földbe akasztották, szántó-vető paraszti életbe kezdtek. Mintha vége szakadt volna az évezredes vándorlásnak, a szétszóródtatás, a törvényen kívüliség bizonytalanságának. S éppen itt csapott le rájuk a minden bibliai átoknál iszonytatóbb sorsverés.

Nem a magyarországi zsidótörvényekről beszélnek, amelyek a német megszállás után a magunk mögött hagyott országban, azóta már köztudottan mind kegyetlenebb módon szigorodtak: ezekről mi, hadra kelt katonák semmit sem tudtunk. Arról beszélnek, amit láttam. Kárpátalja, a szovjet hadsereg közeledtével hadműveleti területté vált. Itt nem a magyar törvények érvényesek, hanem a német hadvezetés intézkedik. Nem tudom, ismeretesek-e akár ma, 1984-ben, miféle következményekkel. Az itt élő zsidó lakosságot már akkor a németországi módszerekkel kezelték, összegyűjtötték, gettókba vitték. A magyarországi zsidóság kiirtása itt, ahol vagyunk, már akkor elkezdődött. Emiatt üresek itt a házak. Beszállásolunk a lakatlan házakba, ittmaradt holmik, edények, bútorok, szekrények között kotorászunk. Kihúzók egy fiókot: fényképek. Bőköpenyű, szakállas zsidó a kerekes kútnál. Ez a másik meg egy leány fényképe. Sokáig nézegetem. Tizenhat-tizennyolc éves lehet, ha jól látom. Közeli portré, kellemes, mosolygós arc, meleg, mondhatnám ábrándos tekintet, magam sem tudom okát adni, megtetszik nekem ez az arc, ez a fénykép, zsebre teszem. Freud, ha látná, meg tudná okolni, miért a zsebre tevés mozdulata, miért veszem elő majd ezt a leányportrét kinn a fronton nézegetni. Sejtem csak magam is: semmiféle fénykép, emléktárgy nincs velem, semmi sem emlékeztet az otthagyt hazai világra. A mi családunkról nincs albumban őrizhető fényképgyűjtemény, mifélenk nemigen járt fotográfus. Apámról-anyámról, bármily különös, nem készült közös fénykép, amolyan esküvői sem — de hát egy korábbi fejzetben elmondtam már, miféle esküvő volt az. Amit a hegyen túlra hazulról, Magyarországról magammal vihetek,

csak a vagonba feldobott Ady-kötet, meg ez az ismeretlen, idegen leányc. Katonatársaim olykor előveszik, mutogatják egymásnak családi képeiket — én ezt mutogassam?

Ökörmezőnél több ágacsára szakadozva csörgedez a Tisza felé a hegyek olvadó leve, térdig se érne tán, ha beleállná, de nem állunk bele, hiszen jéghideg ez a kristálytisza patak, a Kárpátok magas hegyei közül hozza az olvadó hó levét, a lovak azonban belépkednek a patakba, szétugrasztyják a csillámló apró halakat, bedugják bársonyos orrukát a hideg vízbe, jókat isznak, hisz annyit zabálhatnak az itthagytott hombárokban megtalált árpából, zabból, amennyi jól esik. Kikerekednek, szőrük kifényesedik — így telnek az ökörmezői szép napok.

Rajunk is mintha itt kezdene összeszokni, már-már közösségnek mondható, egytűvé tartozó emberi gubanccá. Ezt a rádiós rajt érdemes szemügyre venni, különös felfedezésre juthatunk s némi térképismeretre is szert tehetünk. Nem kell ahhoz hadtörténezsnek lenni, hogy a mi rajunk katonáinak csupán származási helyeiből, foglalkozásából következtessen az egész 1. magyar hadsereg állapotára, „emberanyagának” minőségére, nemkülönben harckész-ségére.

Rajparancsnokunk Hegedűs Gyula Tolna megyébe való. Pincehelyre. Vasutas. Szakaszvezető. Ő a legharcedzettebb köztünk, megjárja a Don-kanyart, átélte a visszavonulást, olyan otthonosan emlegeti esténcént Voronyezs, Sztarij-Oszkol, Novij-Oszkol meg a többi vészterhes helységnevet, mintha csak a szomszédos Somogyország falvait sorolná. Alig ért haza Pincehelyre, alig lengette meg néhányszor a bakterzáslót, újra behívták s most rajunk élén megy megint kifelé a frontra. Van két tizedesünk. Az egyik nevezetes tartós pontja emlékezetemnek; ő az a poncihter gyerek, kereskedőségét a debreceni Meinel cégtől (a városháza alatt, a kaputól balra), tánciskolai vetélytársam cérnatündérünk körüli nyüzsgéseinkben, Háring Laci: A leányzó persze otthon nem is sejtí, mennyit emlegetjük őt mi ketten idekint. A másik tizedesünk, Péter, azon túl, hogy tartalékos távirász, péksegéd Pesten. Gépkocsink vezetője, Kevermesre való, I. Mag Pali otthon szabómester, ő azzal válik majd nevezetessé, hogy akárhány udvarba befordultunk, kapufélfa ott érintetlen, kidűtetlen nem maradt. Rangjára nézve őrvezető, szintén a tartalékból. Közlegénynek ott vagyunk mi. Proposzt Lajos szintén a tartalékból behíva, különben kályhászmester, Pécsre való. Ő is kiképzett rádiótávírász. Vannak kikepezetlenek is, ők egyszerűen csak katonák. Márton bácsi Nagyszénásról, pár holdas parasztember, s szintűgy tartalékosi minőségben Berzsényi Lajos bácsi Pestről, aki ottan iskolaszolga. Mint legidősebbek, koruknál fogva minden munkából kikímélődnek, de nem is vehetnénk egyéb hasznukat, mint az ebédhordás, mert még az antennaállításhoz is ügyetlenek, gyakorlatlanok. Legföljebb, ha a pedállal hajtható áramfejlesztő generátor biciklinyergébe ültetnének fel, de ha lenyomjuk a billentyűt, oly nehézé válik a pedál tekerése, hogy arra a nehéz feladatra van nekünk két fiatalabb cimboránk, méghozzá ténylegesek. Az egyik a Dunántúl délnyugati csücskébe való, egy Zala menti kis faluba, a Pista gyerek — álmában folyton csikorgatja a fogait —, a másik meg az ország közepébe, Szolnok megyébe, erős, nagy étvágyú nagykunsági gyerek — ő is Pista. Na, így vagyunk együtt harcra készen, ez a mi hadba induló rajunk „személyi állománya”. Az ország különböző tájairól, egymástól távol eső megyéiből összeszedve. Lássuk csak: rajunkban képviselteti magát Sopron, Zala, Tolna, Baranya, Békés, Szolnok, Hajdú vármegye. Székesfővárosunk, jelentőségéhez képest két fővel is köztünk van. Az egyik péksegéd, a másik pedellus. Bár hadosztályunk székhelye Debrecen — egyedül én lennék odavalósi, de én meg születési helyre, illetőségre nézve Szabolcs megyei vagyok: Nyírmártonfalva akkor még ehhez a megyéhez tartozott, az akkor még létezett Ligetaljai járás kebelébe.

Hát akkor szedelőzködünk, indulunk át a Kárpátokon. Ha a hadsereg létszámát tekintem, most körülbelül annyian megyünk kifelé az országból, mint amennyien magyarok, ezeralahány évvel ezelőtt nyikorgó szekereiken, csordáikat hajtva, pont ellenkező irányból jöve, hazakeresőben, a vereckei hágón átvergődtek. Asszonyostul, gyerekestől, vénestül. A mi seregünk viszont csupa hadra fogható férfi. Amikor ők befelé vonultak, csakis nyár lehetett, szép, napsugaras idő, mert az előre küldött, terepet vizslató kéme, Kusid meg a szaglászó társak

azt üzenték vissza a hegy lábánál odakint toporgóknak: a hegygerincnek majd csak akkor érdemes nekivágni, ha teljesen kitavasodik, mert a hágókon, meg a hideg völgyekben sokáig megmarad a hó. Mi lesz a Verecke felől jövő magyarok következő nemzedékeivel, ha a sátoros szekerekben megtalálnak náthásodni, taknyosodni a honfoglalók apróságai?

A mi hadvezéreinket azonban nem foglalkoztatták efféle nemzedékföltö eszmék. A hóval, jeges utakkal viszont számolniuk kellett. Az új — Nádayt követő — hadseregpáncsnok, Lakatos Géza vezérezredes vállalta azt, amit Náday nem vállalt. Náday a Kárpátok védelméhez ragaszkodott, ezt a defenzív stratégiát Manstein, a fölöttes német tábornok elutasította. Lakatos vállalta a német hadvezetés tervét: támadásra vezeti az 1. hadsereget, át a Kárpátokon, ki a galíciai frontra. Eljutok hát oda — gondoltam magamban, miközben a teherautó ponyvája alól lesegettem kifelé — ahol apám is harcolt annak idején, az első világháborúban.

Az említett, Münchenben kiadott hadvezéri visszaemlékezések, tanulmányok lapjai közt bogarászva, itt-ott ráakadok olyan utalásokra, amelyek éppen rám, mint a 16. hadosztály katonájára céloznak, rólam szólnak, az én egyéni sorsomat világítják meg — felülről. Ehol van például, a hadsereg-páncsnokság rám vonatkozó utasítása: „A 16. ho. és a 2. hgy. dd. 2 zlj-a, a Toronyai hágón át gyalogmenetben, Stanislau, Kalusz területét kellett elérnie.” De rábuknak azokra a hadosztályokra is, amelyeket Horthy Miklós említett Hitlerhez írott levelében, azt kérve, engedje haza ezeket a Lengyelországban megszállt és rendfenntartó alakulatokként ténfergő hadosztályokat, amelyek „nincsenek kellően felfegyverezve, és ezért annak lehetősége előtt állnak, hogy teljesen szétverik és szétszórják őket”. Azt is írta, hogy „A VII. hadtest máris két részre van szakítva”, s külön is említésre méltónak találta a 19. gyalogos hadosztályt, amely „ügyszólván védtelenül ki van szolgáltatva egy meglepetésszerű lovassági tömegtámadásnak”. Nos, nem lesznek már védtelenek a 19-esek. A hadseregpáncs értelmében ők is ott lesznek Kalusznál, ahova éppen mi is iparkodunk. Ott aztán majd kiderül, minek leszünk kitéve: lovassági támadásnak-e vagy valami másnak.

Iparkodnánk, mennénk mi Kalusz felé, ha tudnánk. Csakhát a müncheni hadastyánok jól emlékeztek: „A még hó alatt álló Kárpátok hágóin való átkelés, a nagy hideg, amely a csapatokat legalább éjjelre fedél alá kényszerítette, az elhelyezési lehetőségek korlátozott volta, a gyalogmenetben előre gyülekező csapatoknak nagy igénybevételét jelentette. A hds. közepén lévő 16. ho. légvonalban 150 kilométer távolságra volt a részére kijelölt területtől. Ebből nyilvánvaló, hogy ez a hadosztály képtelen lesz azt ápr. 7-ig elérni.” Ezek szerint — most látom csak — nekünk április 7-re kellett volna Kalusz városába elérkeznünk.

Nem emlékszem rá, mikorra esett azon a tavaszon húsvét ünnepe, de arra igen, hogy épp a feltámadás ünnepén vágunk neki a hegygerincnek. Az út? Hát mit mondjak: járművekkel keményre döngölt jég inkább, mint hó. A mi rajunk helyzete — a teherautó ponyvája alól kitekingetve — a gyalogosan menetelőkhöz, a szekereken fázósan kuporgó, de inkább a saroglyákba kapaszkodó gyaloglókhoz képest istenesnek, sőt úriasnak mondható, hiszen minket autó visz, ők meg — habár bakancsuk talpa szöges — tántorogva csúszkálnak a jeges úton. Amelyiknek van magához való esze, letért az útról be a fenyők közé, havat tiporva ballag, a hó nem csúszik annyira. Elhaladtunk azok közt a földbe ásott bunkerek — vagy mik — mellett, amiknek láncolatát nagyzólató pátozzsal az itthoni újságok úgy emlegettek, mint Árpád-vonal, meg Hunyadi-vonal, Szent László-vonal, a Kárpátok gerincének áttörhetetlen erősségei. Pár hónap elteltével, visszavonuláskor közelebbről is megismerkedtünk ezzel az áttörhetetlennek minősített erődvonallal — heteken át egy ilyen földbunker volt a szállásunk —, s akkor megértettük, miért nevezte el a fronthumor ezeket az üregeket „ötperces bunkereknek”. Az elnevezés magyarázata: amikor majd az oroszok ideérnek, meglátják ezeket a bunkereket, öt percig fogják a hasukat a röhögéstől s csak azután tudnak majd továbbvonulni.

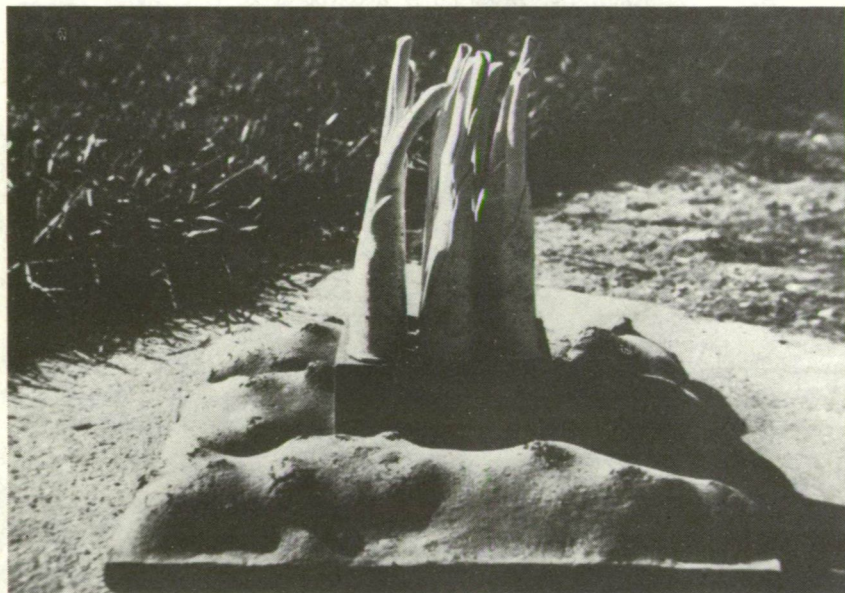
Minél előbbre, minél magasabbra jutottunk, mindinkább kiderült, hogy kényelmes állapotunk — fenn a teherautón, ponyva alatt — roppant módon viszonylagos. Öreg Polszki tragacsunk kerekeire nem jutott hólánc, vagy gépkocsivezetőnk, a kevermesi szabómester nem volt elég élelmes, nem jutott eszébe, hogy le kéne lopni néhányat egy éppen veszteglő másik

jármőről — emiatt aztán az út egyik szélétől a másikra farolgotott, kerekei helyben megpörögtek, akkor aztán káromkodva kibújtunk a ponyva alól, leugráltunk a jégre s neki a vállunkat a hátsó felének. Toltuk is, az árokba borulástól védtük is — így haladtunk kinkeservesen előre, ilyenkor meg a gyalogolva haladó, szekereken ülő bajtársaink röhögtek rajtunk kárörvendően, de tiszta szívből.

Mindegy már, hogyan, átbuktunk a vízvásztó hegygerincen, onnan lefelé lejtett az út, gyerünk bátran Galíciába. A hegyek lábainál már a tavasz — ahogy jókedvünkben szoktunk fogalmazni — első virágai vártak bennünket. Zöldellő füvek s az út mentén — mintha csak szenderegni dőltek volna oda — az első halottak. Akkor és ott láttam először tatárképű szovjet katonát: karjait szétvetette, úgy feküdt, hanyatt az út menti árok partján. Az első település, ha jól emlékszem, Nadvorna. Vagy Delatyn? Apró, szétszórt utcák, hegyi házak; itt megpihentünk. De nem sokáig, mert jobbra kanyarodva követtük a frontot, Galícia belsejébe. De, mint müncheni krónikásunk írta: „A behavazott, jeges Kárpátokon átkelő csapatokat a galíciai síkságon felázott utak és feneketlen sár fogadta, ami további késedelmet okozott. Szerencse, hogy a felvonulást a szovjet légerő egyáltalán nem zavarta, és csupán légi felderítésre szorítkozott. Csak Dolinát bombázták éjjelente egyes gépek, minden komoly eredménnyel nélkül.”

Megkezdődött tehát az 1. magyar hadsereg tavaszi hadjárata 1944 sorsdöntő esztendejében.

(Folytatjuk)

GERLE MARGIT: TÁJKÉP